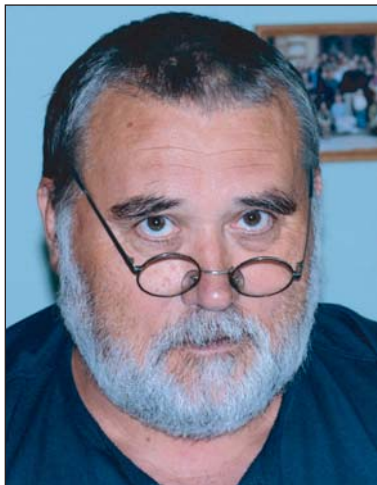

Святослав Погребняк

канд. біол. наук, ст. наук. співр.
Зоологічного музею Національного
науково-природничого музею
НАН України, м. Київ

Євген Писанець

доктор біол. наук, професор,
завідувач Зоологічного музею
Національного науково-
природничого музею НАН України

Валентина Маніло

канд. біол. наук, ст. наук. співр.
Зоологічного музею Національного
науково-природничого музею
НАН України, м. Київ

Національний науково-природничий музей НАН України

Зоологічний музей ім. М.М. Щербака минуле та сучасне

Цікава і неординарна історія створення та діяльності перлини природничих музеїв України — Зоологічного музею, який наразі є структурним підрозділом Національного науково-природничого музею НАН України. Вона неодноразово ставала об'єктом уваги в публікаціях фахівців, і тут, передусім, слід згадати біологів, які працювали і працюють у музеї та мають до нього безпосереднє відношення — *В.О. Каравасев, М.В. Шарлемань, І.Г. Підоплічко* і *І.Т. Сокур, М.М. Щербак, В.В. Маніло, Є.М. Писанець* та ін. Разом з цим, значна частина історичних фактів та обставин з діяльності музею залишалася маловідомою до цього часу з різних причин: дані, опубліковані в академічних виданнях, не були доступні широкому загалу, а надто — опубліковані за кордоном, або в малодоступних літературних джерелах.

Найперші дані щодо створення і перших етапів діяльності Зоологічного музею наведені в роботі *В. Каравасева* (1926), який писав: "*Зоологічний Музей Української Академії Наук постав з Фавністичного Комітету, що існував при Академії, і як такий його й зареєс-*

трувала Музейно-Виставкова Секція Губполітосвіти Київщини 1-го травня 1919 року".

Цією фразою фактично і обмежується опублікована інформація щодо обставин, які супроводжували створення музею. Щоправда, *І.Г. Підоплічко та М.М. Щербак* (1969) вказують на те, що в 1919 р. *М.Ф. Каценко* опублікував доповідну записку "Деякі міркування про організацію Зоологічного музею при Українській Академії Наук", але, на жаль, у списку літератури посилання на документ, в якому була опублікована ця записка, відсутнє.

Відомо, що створення Зоологічного музею безпосередньо пов'язано зі створенням Української Академії наук. З цього погляду вельми цікавою є робота *Н.Д. Полонської-Василенко* — дружини Миколи Прокоповича Василенка, відомого наукового і громадського діяча початку ХХ ст., який був міністром народної освіти в Уряді Української Держави гетьмана *Павла Скоропадського*. В 1955-1958 рр. в Мюнхені надруковано написану нею книгу "Українська Академія наук. Нариси історії". Ця книга перевидана в Україні в 1993 р. З'ясувалося, що

після попереднього обговорення в наукових колах про те, якою повинна бути Українська Академія наук, *М. Василенко* 5 травня 1918 р. подав план роботи Міністерства щодо створення Української Академії наук Гетьману, який і було затверджено.

В червні 1918 р. створено Комісію з підготовки законопроекту про заснування Української Академії наук, головою якої став *В.І. Вернадський*. До складу комісії, як вказує *Н. Полонська-Василенко*, були запрошені видатні наукові діячі того часу — *Багалій Д.І., Вовк Х.К., Грушевський М.С., Кащенко М.Т., Кістяківський Б.О., Косогонов Й.Й.* та ін. (усього 19 осіб). Деякі з них через смерть (*Вовк Х.К.*), хворобу, чи інші причини (не дав відповідь на запрошення *Грушевський М.С.*), не змогли взяти участь в її роботі. Комісія працювала з 9 липня по 17 вересня 1918 р. і склала законопроект про створення Академії Наук. Цей законопроект схвалено Радою Міністрів і затверджено Гетьманом. Формально відкриття Академії Наук відбулося 14 листопада 1918 р. Основним документом, яким мала керуватися Академія, був Статут. Згідно зі Статутом, Академія Наук повинна була мати три відділи: історично-філологічний, фізико-математичний і соціальних наук. Статут передбачав створення низки установ і серед інших — "Національний Зоологічний Музей" (*Полонська-Василенко*, 1993, с.13). Академіків мали обирати на зборах відповідного відділення, остаточне рішення приймали загальні збори академіків. Оскільки формально академіків в Україні на час створення Академії не було, то перших академіків (по 4 на кожне відділення) буде призначено Гетьманом за згодою комісії, яка уклала Статут Академії наук. *Н.Д. Полонська-Василенко* наводить прізвища перших академіків фізико-математичного відділу — *В.І. Вернадського, М.Т. Кащенка, С.П. Тимошенка і П.А. Тутковського*.

Пошуки згаданої раніше публікації з доповідною запискою *М.Ф. Кащенка* стосовно створення Зоологічного музею (логічно припустити, що така доповідна записка мала бути датованою до 1918 р., оскільки *М.Ф. Кащенко* входив до складу комісії, яка готувала установчі документи Академії наук) привели до знахідки іншого документа, в якому згадувалось про необхідність створення Зоологічного музею у відповідності до Статуту Академії. Цю записку в березні 1919 р. підготував професор Київського університету *Сергій Юхимович Кушакевич* (рис. 1). В ній наголошено, що саме при Зоо-

логічному музеї повинна зосередитися справа вивчення фауни України, а лабораторії і навчальні посібники Київського університету співробітники музею можуть використовувати на перших етапах його існування. *Сергій Юхимович* також вказав, хто з провідних зоологів України зміг би увійти до штату Зоологічного музею.

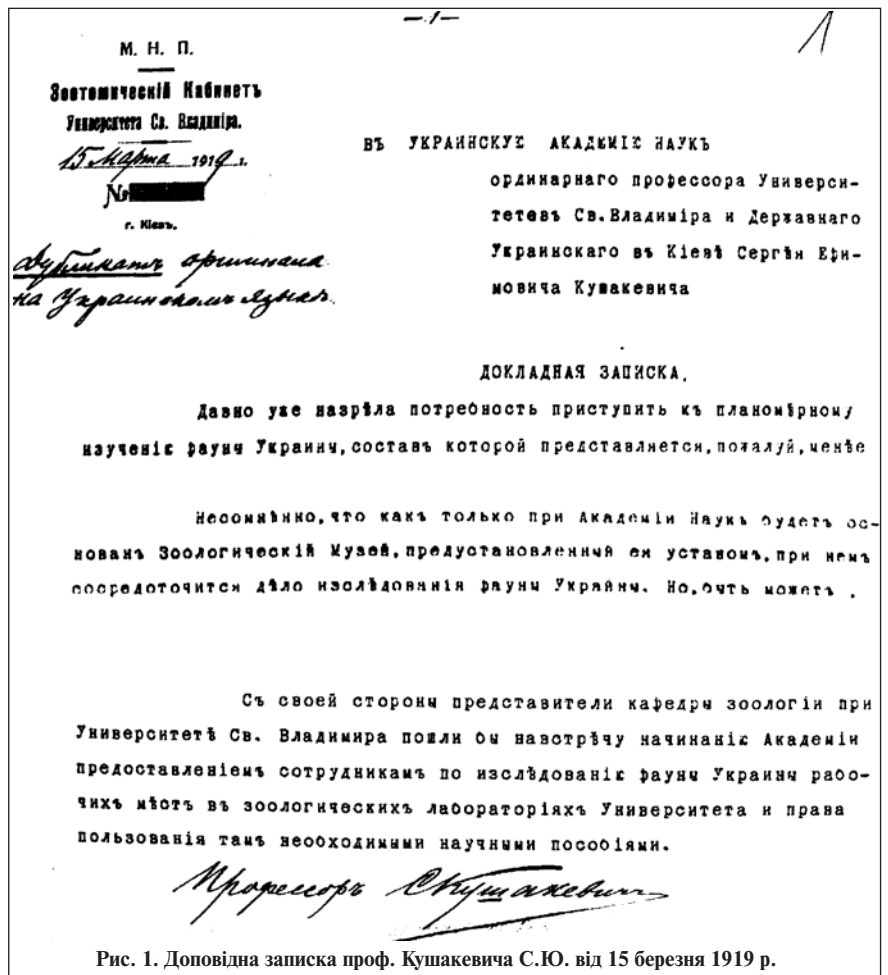
На травень 1919 року при фізико-математичному відділі було створено декілька комітетів і, зокрема, Комітет по вивченню фауни України (с. 199: Історія Академії Наук України. 1918-1923. Документи і матеріали. — К.: Наукова думка, 1993. — 376 с.). На засіданні цього Комітету 1 травня 1919 р. були присутні: *Кащенко М.Ф.* (голова), *Кушакевич С.Ю.* (заступник голови), *Воскобойников М.М., Артоболевський В.М., Белінг Д.С.* (члени комітету), *Шарлемань М.В.* і *Каравасев В.О.* (запрошені). Мова йшла про затвердження посади директора Зоологічного музею, обсяг фінансування цієї установи, необхідність пошуку відповідного приміщення тощо. Тобто, фактично цей протокол слід вважати першим документом, в якому зафіксовано рішення щодо початку існування Зоологічного музею (рис. 2).

Через три тижні (23 травня 1919 р.), на черговому засіданні комітету від-

булося обрання "хранителя коллекций" — ця посада була запропонована *В.О. Каравасеву*. В жовтні цього ж року був прийнятий тимчасовий статут ("уклад") музею (рис. 3). Хоча документа про призначення *М.Ф. Кащенка* керівником музею не знайдено, відомо, що перші кілька років він завідував ним (так само як Київським акліматизаційним садом та деякими іншими структурами Академії).

Таким чином, перші етапи існування Зоологічного музею пов'язані з двома ключовими постатями, відомими зоологами того часу — *М.Ф. Кащенко* (рис. 4) і *В.О. Каравасевим* (рис. 5). Прізвища зоологів, діяльність яких певним чином була пов'язана в той час з музеєм, також широко відомі світовій науковій спільноті. Серед них були *В. Артоболевський, Ю. Артоболевський, М. Воскобойников, М. Воскресенський, М. Гроссгейм, Ф. Добржанський, І. Жижарев, П. Єзерський, О. Кістяківський, І. Клодницький, Ю. Кочубей, Л. Крулківський, І. Ліндеман, С. Парамонов, Ю. Семенкевич, В. Совинський, М. Шарлемань, Л. Шелюшко, С. Шнее, М. Щербина*.

Окремо хотілося б звернути увагу на прізвище *Добржанського*, якого вперше згадують у контексті постановня Зоологічного музею і взагалі Академії

7

Протокол засідання Комітету з вивчення фауни України
сесія 1^а від 1 травня 1919 р.

Присутні: Григор'євський
 Председатель Комітету: М. В. Кістяківський
 Секретар: С. С. Куцак
 Члени Комітету: В. В. Добжанський
В. В. Караваєв
І. І. Бєлєвський
 Присутні за запрошенням: М. В. Караваєв
В. В. Караваєв

Засідання в університеті припинено згідно з указом уряду.
 А. Караваєв повідомив, що функції виконуватиме

- 1) Комітетом розглянуто підготовлений перелік матеріалів з фауни України, зібраних в музеї Зоологічного музею Академії наук України.
- 2) По ходатайству Комітету уряду дозволено дозволити Музею Зоологічного музею Академії наук України 500 р. за (сесія 1^а від 1^а травня 1919 р.)
- 3) Висновок об ассигновках 30.000 на покупку мебелі в будівлі Зоологічного музею Академії наук України, зібраних Ф. Добжанським і датованих 18 жовтня 1918 р., не виключено, з первинною етикеткою, написаною Добжанським (рис. 6).

по встановленню загальної системи збору матеріалу, який вивчається в музеї, і встановленню порядку, за яким матеріал повинен бути зібраний в Зоологічному музеї Академії наук України.

Висновок прокурора С. С. Куцака і Д. С. Бєлєвського про виконання функцій секретаря Комітету.

наук України, і постать якого займає особливе місце серед вітчизняних зоологів.

Феодосій Добжанський (Добжанський), народився 25 січня 1900 р в місті Немирів сучасної Вінницької області, і є не просто відомим дослідником у галузі біології. Оскільки значну частину свого життя він прожив у США, то основні його наукові здобутки (він є одним із засновників синтетичної теорії еволюції, експериментальної генетики та інших наукових напрямків) традиційно вважаються досягненнями цієї країни. Разом з тим, мало кому відомо, що свій науковий шлях він починав з Київського університету, а також був співробітником Зоологічного музею Академії наук України. В публікації В. Караваєва (1926) наведено докладний перелік матеріалів, які зберігались у музеї в перші роки його діяльності. Серед них В. Караваєв вказує на м'якунів (моллюсків) з Київщини, які були зібрані Добжанським. Аналіз колекцій моллюсків Зоологічного музею показав, що, справді, тут і зараз зберігаються два екземпляри, зібрані Ф. Добжанським і датовані 18 жовтня 1918 р., не виключено, з первинною етикеткою, написаною Добжанським (рис. 6).

Рис. 2. Протокол засідання Комітету з вивчення фауни України від 1 травня 1919 р. ("...4) Комітету разрешено подыскивать более крупное помещение под Зоологический музей Укр. Академии наук. 5) По ходатайству Комитета утверждена должность коллектора Зоологического музея с оплатой 500 р. 6) Вопрос об ассигновании 30 000 на покупку мебели и всего передаваемого для обработки и хранения жертвуемых Академией зоологических коллекций решено разрешить...)

Тимчасовий Статут Національного Зоологічного музею Академії наук України

1. Теперішній перехідний час, коли немає постійного зоологічного музею, вимагає, по-перше, існуючих музеїв, а також при відсутності регулярних зоологічних відділів, встановити постійний порядок збору зоологічного матеріалу і встановити тимчасовий порядок внутрішнього управління Музею і його праць, деючим чином з'ясувати, чи можуть бути винятком існуючим, коли не в інших музеях, зібраних в Україні і можливо одні з найбільш інтенсивності зібрання фауни України.
2. Національний зоологічний музей має бути зібраний і в нове обладнання, яке повинно бути зібрано в Україні, де другим важливим питанням персоналу Музею повинні бути постійні, необхідні для праці його працівників, виключеному головному завданню.
3. Національний Зоологічний музей в Україні повинен керуватися його директором при співпраці Комітету Музею, директор може, коли потрібно, звертатися також за допомогою зібраних усіх зоологів України.
4. Директором Музею взначається академік по кафедрі зоології або його заступник, якого також може обрати Видавничо-каталогічний відділ в числі отороні, але, якщо цього немає, то вказаним в статуті Академії / у тій випадку, коли відповідний Академік одностайно буде директором / членом Комітету Музею взначається тим же відділом по докладу

Директор Музею в числі отороні, але, якщо цього немає, то вказаним в статуті Академії / у тій випадку, коли відповідний Академік одностайно буде директором / членом Комітету Музею взначається тим же відділом по докладу

з оригіналом відию: Заділов

Рис. 3. Тимчасовий Статут Зоологічного музею

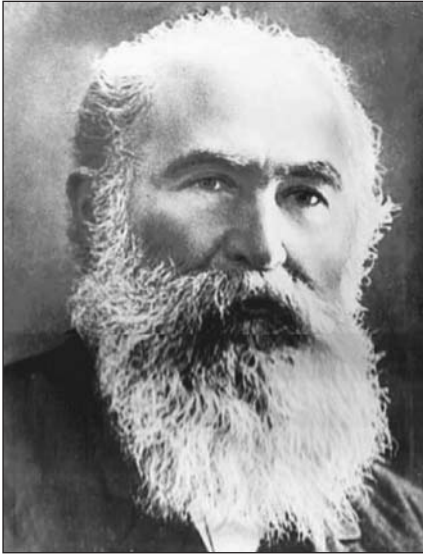

Рис. 4. М.Ф. Кашенко

Рис. 5. В.О. Караваєв

Перші два роки свого існування Зоологічний музей мав лише дві кімнати в приміщенні Академії наук на вул. Короленка (нині Володимирська, 54). Влітку 1921 р. він був переміщений у будинок № 14 на бульварі Шевченка (нині корпус Київського націо-

нального університету імені Тараса Шевченка).

В 1924 р. *Кашенко* подав доповідну записку в Президію АН України про те, що він через низку обставин не може далі керувати музеєм і запропонував призначити на цю посаду *Караваєва Володимира Опанасовича*. В 1926 р. його пропозицію вирішено позитивно. На цей час, за свідченням *В. Караваєва* (Караваєв, 1926), колекції Зоологічного музею вже містили значну кількість зразків різних груп безхребетних та хребетних тварин вітчизняної та світової фауни. Серед них були "фігури" (чучела) з території України, передані різними особами: шкурки ссавців надані чи зібрані *М. Шарлеманем*, *А. Аргіропуло*, *О. Кістяківським*, *І. Оболенським*, колекція тушок птахів надана орнітологом *Л. Портенком*. Птахи — 117 чучел, виготовлені співробітниками музею, та 120 чучел, отримані від Київського орнітологічного товариства. Колекція тушок птахів налічувала 7862 одиниці, з них найбільшу кількість (5201) передало Київське орнітологічне товариство, 905 — Товариство шанувальників природи і 728 подарував *Ю. Кочубей* (матеріали зі Східного Сибіру та Середньої Азії). Орнітологічні фонди мали також велику колекцію пташиних гнізд і яєць, зібраних *М. Щербиною*, *М. Шарлеманем*, *С. і О. Парамоновими* (кількість не наведено). Амфібії і рептилії (кількість не наведено), здобуті *С. Парамоновим* та *О. Кістяківським* на Південному березі Криму, *С. Парамоновим* в Закарпатському краї. Комахи — близько 2000 видів жуків були передані музею *В. Лучником*, метелики зі Східного Сибіру та Середньої Азії — *Ю. Кочубеєм*, 84 експозиційні планшети європейських видів комах — *В. Ліндеманою*, жуки та інші комахи у 30 планшетах — *П. Жихаревим*, *В. Совинським*, комахи з Бессарабії — *С. Парамоновим*, комахи з Греції — *Л. Шеллозко*, а також 30 000 комах, що належать до 2 000 видів і

підвидів, зібраних *В. Караваєвим*. Приблизно в цей самий час до колекцій Зоологічного музею надходять збори *Г. Гогхута* — понад 17 460 екз. палеоарктичних двокрилих та інших безхребетних тварин, зібраних експедицією *О. Коротневої* на озері Байкал в 1900-1902 і опрацьованих *В. Дибовським* та *В. Совинським*.

Цікаво, що *В. Караваєв* серед наукових здобутків музею також вказує на бібліотеку, яка становила 200 книг, 400 брошур, які до того ж, 1926 року поповнилась 10 000 одиниць книг і брошур бібліотеки Товариства шанувальників природи. З часом, вони були передані до Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена, і на базі цих зібрань була створена його бібліотека.

Взимку 1925 р. музей переходить в нове приміщення на вул. Терещенківській, 2. На початку березня 1927 р., після наполегливих клопотань з боку Академії наук, Київській окривконком закріпив за академією будівлю на розі вулиць Короленка і Леніна (нині вул. Володимирська і Б. Хмельницького). Спорудження цього будинку розпочали у 1914 р. за проектом архітектора *П.Ф. Альошина* для Ольгинської жіночої гімназії, чия будівля в тому ж році забрали під шпиталь на початку війни. У 1927 р. коштами Київського окривконкому та під постійним наглядом *Павла Альошина* до споруди добудували мансардний поверх і башту і, з нагоди 10-ї річниці Жовтневої революції, передали Всеукраїнській Академії наук, щоб перевести в цю будівлю академічні музеї та деякі інститути (рис. 7).

В 1925-27 рр. в сучасному приміщенні ННПМ (включаючи площі сучасного Зоомузею) розмішувались не менше 10 різних установ АН, серед яких Геологічний і Зоологічний музеї, Музей акліматизації, Дніпровська біологічна станція, Хімічна лабораторія Шапошнікова, Патолого-анатомічна лабораторія, Інститут технічної механіки та інші.

1930 р. на базі Зоологічного музею та інших зоологічних установ створено Інститут зообіології (нині Інститут Зоології ім. І. І. Шмальгаузена). Зоологічний музей увійшов до складу відділу фауністики та систематики, який очолював *В.О. Караваєв*. Одночасно відбувся штучний поділ музею на експедиційну і фондову частини. У 1934-35 рр. експедиційною частиною керував *Є.А. Равич-Щербо*, а з 1936 до 1940 рр. *Є.Г. Решетник* керувала як експедиційною, так і колекційною частинами; в 1940 р. експедицією завідував *В.І. Більський*, а колекціями — *Є.Г. Решетник*. До Другої

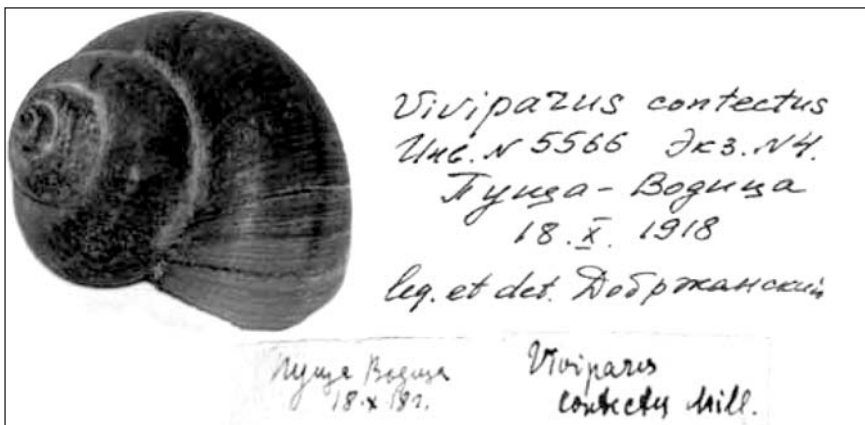

Рис. 6. Екземпляр прісноводного молоска, зібраний в 1918 р. Ф. Добржанським, який зберігається в колекції Зоологічного музею

світової війни, у 1934-41 рр., усім Зоо-музеєм керував *М.В. Шарлемань*, відомий фахівець у галузі зоогеографії й орнітології (рис. 8).

Напередодні війни (1941 р.) колекції музею налічували майже 3000 шкурок і опудал ссавців, птахів — 17 тис., амфібій та рептилій — 6000, риб — близько 1500, моллюсків — 4000, комах — понад 1 млн., інших безхребетних — близько 15 тис. екз.

Та успішне зростання фондів музею та наукова діяльність його співробітників припинилися під час війни. Значну частину колекцій вивезено окупаційною владою нацистської Німеччини, багато матеріалів зіпсувалися через відсутність належного догляду. Експонати розділу "Походження свійських тварин" та колекція київського янтарю (бурштину) палеонтологічної експозиції були втрачені. Деякі колекції, вивезені до Німеччини та Польщі, пізніше були врятовані радянськими військовими. Наприклад, з Познані повернуто колекцію птахів та метеликів, з Кенігсберга — комах. З фортеці Хайльсберг разом із майном Інституту зоології АН УРСР повернулася колекція жуків проф. *О. Г. Лебедева*. У 1943 р., після визволення Києва і повернення в місто евакуйованого майна та співробітників Академії наук, відновили свою діяльність Інститут зоології та Зоологічний музей як його складник.

У повоєнні роки Зоологічним музеєм керували проф. *В. М. Артоболевський* (1944-1946), пізніше *І.Т. Сокур* (1947-1948), а у 1948 р. його було підпорядковано відділу хребетних Інституту зоології АН УРСР, і його керівником став проф. *М.А. Войтвенський*, видатний фахівець у галузі вивчення птахів (рис. 9-11). У ті роки відбулась реорганізація фондів колекцій.

Рис. 8. М.В. Шарлемань

Частина зразків перейшла у розпорядження Відділу ентомології та Палеозоологічного музею, а невеликі за обсягом зібрання були об'єднані. У 1956 р. за сприяння *М.А. Войтвенського* був створений музейний сектор у складі відділу хребетних, до якого ввійшли всі співробітники, що працювали з колекціями й експозицією.

Сучасний стан розвитку Зоологічного музею як окремого наукового закладу починається з 1963 р., коли ентузіасти музейної справи на чолі з *М.М. Щербаком* сформували неструктурну лабораторію, а у 1965 р. — Зоомузей як структурний відділ Інституту зоології.

У цей час на місці сучасної експозиції музею були робочі приміщення Інституту зоології та інших установ, а фондові колекції займали невелику кімнату розміром приблизно 6 квад-

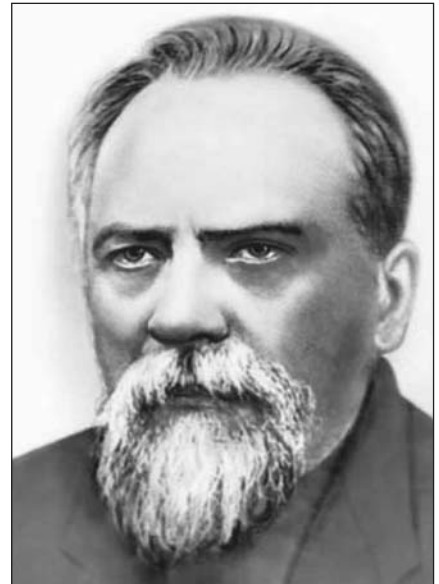

Рис. 9. В.М. Артоболевський

ратних метрів. Тут зберігалися колекції безхребетних, риб, частково ссавців. Експозиційна частина містилася у дерев'яних шафах, які були розставлені по коридорах установи (рис. 12). В тому ж таки 1963 році в музей зоології завітав президент АН УРСР, академік *Борис Євгенович Патон* і, спілкуючись із ним, *М.М. Щербак* висунув ідею створення нового сучасного Зоологічного музею, а ще краще — Музею природи, як це прийнято в столицях держав усього світу. Президента Академії наук зацікавила ця ідея, і він запропонував викласти пропозиції щодо створення Музею природи і передати їх до Науково-організаційного відділу Президії АН.

Ця ідея почала втілюватись у життя і, починаючи з 1963 р., почались роботи, які базувались на концепції створення єдиного природничого музею з розширенням експозиційної частини не тільки зоологічного, але й геологічного, палеонтологічного, ботанічного музеїв. Нова концепція першочергового значення надавала експозиційним залам із природними зразками з усього світу. Провідна роль у керівництві роботами зі створення сучасного вигляду основної експозиційної частини зоомузею належала *М.М. Щербаку*, його завідувачу, видатному зоологу і мандрівнику (рис. 13), художнє оформлення було підпорядковане *І.О. Хорошунувій*, представнику Художнього фонду України.

Зрозуміло, що втілення в життя планів створення сучасного музею навряд чи було б можливе без підтримки колег. Над реконструкцією приміщень та створенням нової експозиції натхненно працювали *В. П. Шарпило*, *Ю.О. Костюк*, *В.М. Єрмоленко*,

Рис. 7. Будівля Зоологічного музею в 1927 р.

Рис. 10. І.Т. Сокур

Ю.В. Мовчан, В.М. Лоскот, О.О. Петрусенко, О.В. Лаврух, Г.М. Сележінський, Є.Р. Заблудовський, О.З. Яценя, Ю.А. Волненко, М.Л. Голубев, М.І. Головушкін та багато інших (рис. 14, 15). Всіляко сприяли будівництву музею також адміністрація Інституту зоології, посадовці Відділення загальної біології Президії АН та особисто президент АН *Б.Є. Патон*. За короткий час (практично за три роки) на площі 1200 кв. м була створена нова експозиція Зоологічного музею.

У грудні 1963 р. вийшла Постанова Президії Академії наук України про створення Музею природи, а у червні 1966 р. — Постанова Ради міністрів УРСР про створення Центрального науково-природничого музею АН УРСР, куди ввійшли п'ять музеїв. У листопаді 1967 р. Постанова Президії АН України констатує завершення робіт і можливість "...прийняти зоологічну і геологічну частини Центрального науково-природничого музею до відкриття".

Рис. 11. М.А. Войнственський

З середини 1970-х років розпочався новий, найпродуктивніший період в історії Зоологічного музею. Поповнювали наявні колекції переважно співробітники музею за рахунок щорічних експедицій по Україні, до республік Середньої Азії, зокрема Тянь-Шаню і Памиру, на Південь Росії, на Далекий Схід, до Сибіру, Монголії, Бурятії, Туви, Калмикії, Кавказу, Закавказзя. Однією з найяскравіших особистостей серед керівників Зоологічного музею був доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент Академії наук УРСР *Микола Миколайович Шербак*. Очолюючи музей упродовж 35 років (1963-1998), він сприяв створенню не тільки принципово нової на той час експозиції, але й її складника, без якого не може існувати жоден природничий музей світу — фондів колекцій. Після смерті *М.М. Шербака* (1998 р.) Зоологічний музей майже рік очолювала кандидат біологічних наук *Валентина Василівна Маніло*.

Рис. 13. М.М. Шербак

З 1999 р. музеєм керує учень *М.М. Шербака*, доктор біологічних наук, професор *Євген Максимович Писанець* — фахівець у галузі систематики, екології, фауністики амфібій та рептилій. Під його керівництвом музей успішно продовжує виконувати започатковані раніше наукові програми та музейну тематику, навколо музею гуртуються провідні фахівці. В Україні відновлено роботу Герпетологічного товариства, яке в 2009 році, в рік ювілею Зоологічного музею, вже провело свою п'яту щорічну конференцію. Останнім часом створено нові та реконструйовано наявні діорами, регулярно провадиться оновлення і поповнення експозиційних розділів та фондів колекцій. Наприклад, у 1996 р. була проведена реконструкція експозиції коралів та ракоподібних, в 1998 р. створена нова діорама "Горила". Пізніше експозиція земноводних та плазунів поповнилася діорамами "Водяний вран" і "Крокодил", а зал ссавців — діорамою "Сніговий барс" і низкою прек-

Рис. 12. Стара (зліва) і нова (справа) експозиційні частини коридору Зоологічного музею

расно виготовлених опудал — "Димчастий леопард", "Рись" (автор *О. Легкобит*). Чималу колекцію ссавців подаровано *С. Слоновським* (біогрупа "Бородавочники", "Бабуїн", "Гіена", медальйони "Гірська зебра", "Імпала", "Баран Марко Поло") (рис. 16-21).

Але пересічний відвідувач знайомиться лише з невеличкою часткою тих скарбів (1%), якими володіє Зоологічний музей. Інша частина — фондові колекції — використовується в наукових дослідженнях і, у разі необхідності, поповнює експозицію новими зразками (або замінює застарілі).

Наразі фондові колекції Зоологічного музею вважають одними з найкращих в Європі і такими, що найповніше характеризують стан екосистем території колишнього СРСР. Найбільшу цінність серед фондових колекцій становлять типові екземпляри тварин, їхня основна функція в тому, що вони є носіями наукових назв, і "... є міжнародними еталонами, що забезпечують об'єктивність зоологічної номенклатури... Вони ввіряються як наукове надбання під облік осіб, відповідальних за їх утримання та надійне зберігання" (Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури, вид. 4, К: 2003, С. 80.).

Типові екземпляри дозволяють орієнтуватися в сотнях тисяч наукових назв тварин, що є в обігу міжнародної наукової спільноти. В колекціях Зоологічного музею нараховується близько 757 типових екземплярів безхребетних і хребетних тварин (що частину колекції продовжують опрацьовувати). Зрозуміло, що будь-який екземпляр, який зберігається в фондових колекціях, є унікальним, але особливу цінність мають ті зразки, вік яких перебільшує 100 років (рис. 23).

Тільки за останні 10 років (починаючи з 2000 р.) надруковано 11 випусків книг, присвячених результатам наукового опрацювання фондових колекцій, 7 монографій опубліковано за результатами дослідження фауни метеликів Азіатського континенту, видано 3 книги, присвячені земноводним України, підготовлені видові нариси про земноводних і більшість риб у сучасному 3-му виданні Червоної Книги України (рис. 22). Станом на 1 січня 2009 р. у фондах та експозиціях музею налічується: ссавців приблизно 20 300 екз., птахів — 44 200 (рис. 24, б), амфібій — 31 550, рептилій — 32 700, риб — 127 500 (рис. 24, а), комах та інших безхребетних — майже 668 000.

Потрапивши до вестибюля Національного науково-природничого музею, відразу відчуваєш *подих Надзвичайного*. За спиною залишилася марнота великого міста з його нескінченним галасом та потоком машин, бензиновим гаром, бетоном будівель, неоновими вивісками, рекламними щитами... Це — там. А тут — затишно світиться великий акваріум з кольоровими рибами, що заклопотано снують поміж водоростей, а з однієї з колон, що обрамляють широкий вхід, на людину-відвідувача дивиться величезна голова мамонта. Повернувши праворуч та піднявшись на другий поверх, безпосередньо біля сходів, ще одна зустріч з минулим — хатина з кісток мамонта. Тут — *Палеонтологічний музей*. Вище, на третьому поверсі, широкий вхід ще до одного Музею, про який іде мова, *Зоологічного музею*.

Перші декілька десятків вітрин, розмічених по обидва боки широкого коридору, присвячені безхребетним. Найпростіші — найпримітивніші. Їхнє тіло складається з однієї єдиної клітини і побачити більшість із них можна лише за допомогою мікроскопа. Однак, незважаючи на мікроскопічні розміри, їх значення в функціонуванні екосистем надзвичайно важливе.

Рис. 14. Сучасний зал птахів до реконструкції (зліва) і після реконструкції (справа)

Рис. 15. Сучасна експозиція безхребетних (зліва) і ссавців (справа)

Рис. 16. Бородавочки

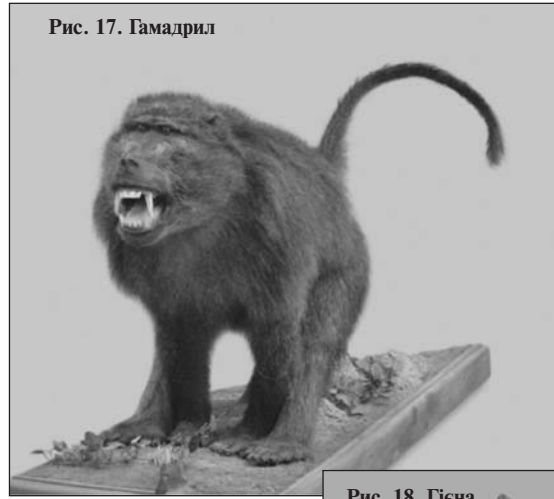

Рис. 17. Гамарил

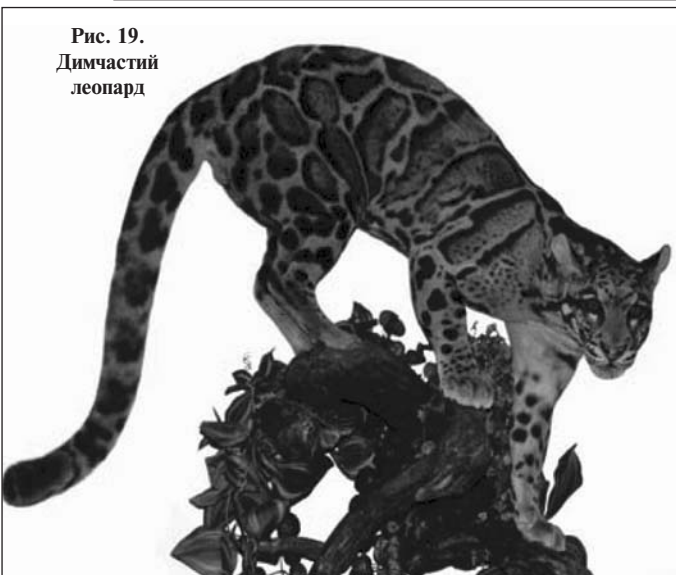

Рис. 19.
Димчастий
леопард

Рис. 20. Рись

Рис. 18. Гієна

Рис. 21. Діорама "Сніговий барс ібіс"

Черепашкові амеби форамініфери, наприклад, сформували значні поклади дрібнозернистої якісної крейди. Губки були чи не найпершими багатоклітинними тваринами на землі. Їх поява відмічена ще в докембрійському періоді, раніше ніж 570 млн. років тому. Деякі губки мають вапняковий чи кремнієвий скелет дивної форми — у вигляді пучків склоподібних голок або у вигляді келиха (так і була названа — “келих Нептуна”) (рис. 25). Типові Кишковопорожнинні — це поліпи і медузи. Напевно, майже усім відомо, що своєрідна краса багатьох із них далеко не безпечна, тому що вони мають отруйні стрекальні клітини. Справжньою прикрасою цих вітрин є корали, вапняковий скелет яких дивує нас нескінченним різноманіттям форм (рис. 26). Червоні та чорні корали здавна цінувалися як вишукані прикраси. Експонати наступної вітрини — черви, також зупиняють біля себе багатьох, але не для того, щоб помилуватися їхньою привабливістю. Вражені паразитами нирки та серце, які містяться у скляних посудинах, примушують не одну людину замислитися про правила гігієни. Членистоногі займають усі інші вітрини цієї частини музею. Знайомство з ними розпочинається з Ракоподібних. Гостей музею навряд чи здивуєш річковим раком, а ось атлантичний омар, гігантський японський краб чи інші дивної форми тварини привертають увагу багатьох (рис. 28). На вітрині павукоподібних можна побачити мечохвоста, чий численні родичі жили близько 350 млн. років тому, але до нашого часу збереглося лише п'ять видів. На протилежному боці коридору розміщені вітрини з комахами. Численні експонати дивують різноманіттям форм та кольорів.

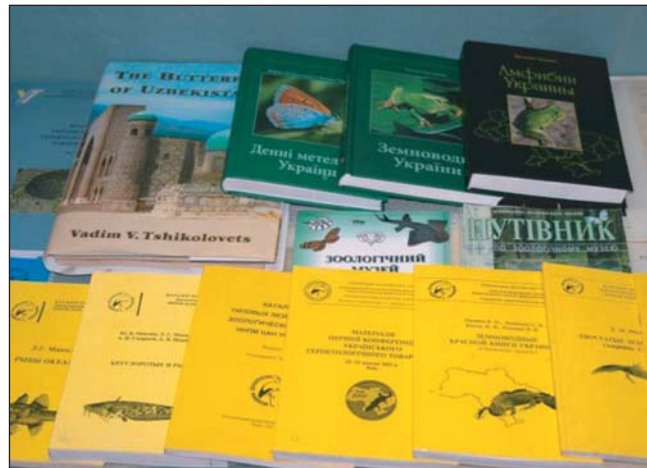

Рис. 22. Друкована продукція Зоологічного музею

В експозиціях риб привертають увагу опудала величезної риби-місяця (чемпіон із плодючості, відкладає понад 300 млн. ікринок), дивовижних риби-пилки та риби-молота, величезних білуги й осетра. Не менш цікаві й інші експонати вітрин. Тут можна побачити опудала летючої риби, морського півня, риб-чотириzubів, які можуть надуватись і ставати колочими, як їжаки, риби-причепи і великого плоского чорноморського калкана (рис. 29). В експозиції земноводних чи амфібій можна побачити відомих мексиканських амбістом, чий личинки — аксолотлі — здатні, як і дорослі, розмножуватися, велетенську сала-

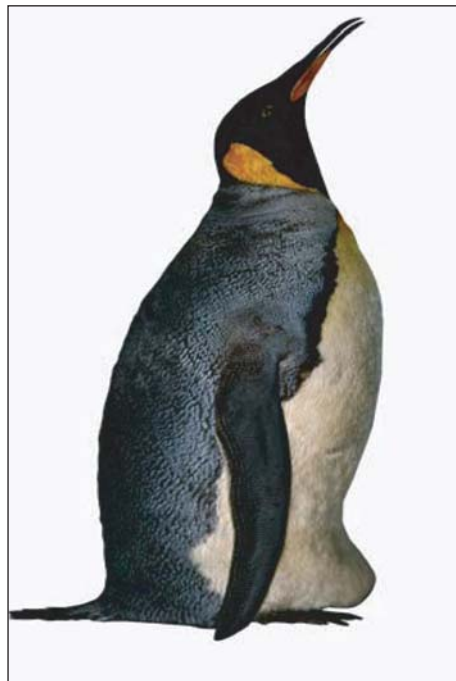
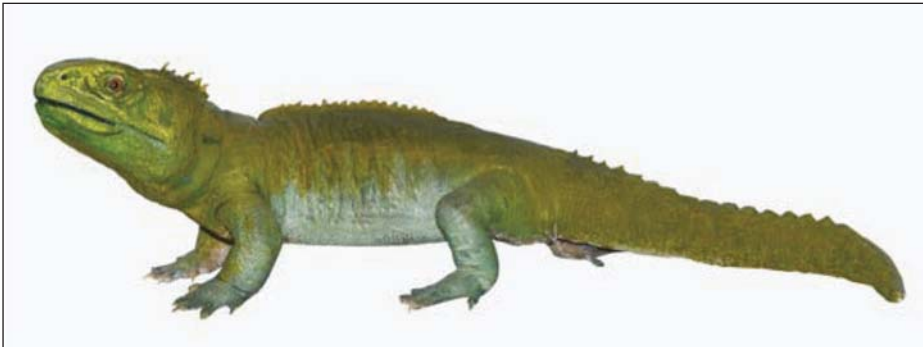
Рис. 23. Найстаріші зразки, що зберігаються в Зоологічному музеї (зліва — безхребетні (зразки 1849-1852 рр.), справа — хребетні, де подано екземпляр озерної жаби, що зберігається в фондах музею з 1898 р.)

Рис. 24. Фондові колекції риб (зліва) та птахів (справа)

(згори донизу)

Рис. 25. Губка “Келих Нептуна”**Рис. 26. Скелети коралів****Рис. 27. Гаттерія****Рис. 28. Лангуст капський****Рис. 29. Довгопер середземноморський****Рис. 30. Пінгвін королівський**

мандру і найдрібнішу жабку в світі — кубинського свистуна, а також європейського протєя, мешканця печерних водойм. Хоча в Україні живе лише один вид черепах — болотяна черепаха, у вітринах з плазунами чи рептиліями можна побачити зелену чи супову черепаху, гігантську слонову черепаху, болотяну матамату. Один з найцінніших експонатів — гаттерія — єдиний вид із минулим у майже 300 млн. років, який дожив до нашого часу (подарунок Веллінгтонського музею). Ці тварини живуть лише на декількох островах у Новій Зеландії (рис. 27).

Зал птахів — найбільший у музеї. Тут можна побачити опудала найдрібніших птахів — колібрі — вага деяких ледве перевищує півтора грама, та африканських страусів, ледве не триметрового росту і масою до 90 кг. А крім того, в експозиції — декілька видів пінгвінів (рис. 30), альбатроси, буревісники та інші морські птахи, численні види качок, гусей та їхніх водоплавних родичів, денні хижі птахи (грифи, сипи, орли, соколи та птах-секретар) і багато інших експонатів. У залі ссавців можна побачити рідкісні експонати, такі як качкодзьоб, ехидна, мурахойд, броненосці. Крім того, тут виставлені великі опудала бурого і білого ведмедів, сніжного барса, лісового kota, рисі, коня Пржевальського, інших непарнокопитних та парнокопитних тварин. Наприкінці є вітрина з багатьма опудалами мавп.

Яскраві вітрини, в яких представлені найрізноманітніші тварини з сусідніх та віддалених куточків світу залишаються в пам'яті всіх, хто будь-коли відвідував Зоологічний музей.

За часи свого існування, завдяки новаторським підходам до створення експозицій та їхнього дизайну, великій кількості зразків у вітринах і їх бездоганному оформленню, чималій кількості додаткової наукової і науково-популярної інформації (матеріали з мінливості, розповідження, охоронного статусу тощо) музей займає гідне місце серед провідних музеїв світу (www.museumkiev.org/index_main.html, nmnh@museum.kiev.org).